

УДК 635

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ОВОЧІВНИЦТВА

Яценко В.М., д.е.н., професор

Черкаський державний технологічний університет

В статті проаналізовано сучасний стан розвитку і розміщення галузі овочівництва в Україні та визначено основні шляхи підвищення ефективності виробництва з вирощування овочів відкритого ґрунту.

Ключові слова: овочівництво, ефективність, ціна, реалізація.

In the article the modern state of vegetable growing industry development and placement in Ukraine is analyzed and the main ways of the increase of open ground vegetable growing productive efficiency are determined.

Key words: vegetable growing, efficiency, price, realization.

Постановка проблеми. Овочеві культури займають особливе місце в продовольчому балансі, забезпечуючи організм людини корисними поживними речовинами, які сприяють нормальному фізіологічному розвитку організму, поліпшують обмін речовин, регулюють діяльність нервової системи і органів травлення, підвищують стійкість організму проти інфекційних захворювань. Овочі є також цінною сировиною для харчової і консервної промисловості.

Задоволення потреб населення України овочами в повному обсязі й асортименті є одним з найважливіших завдань аграрного сектору. Їхнє вирощування на одну особу в країні в 2008 році становило 172 кг, що порівняно з 1990 р. більше на 44 кг. Споживання цих продуктів за аналізований період дещо збільшилося – до 129,2 кг у 2008 р. порівняно з 102,5 кг у 1990 р. Поряд з цим рекомендована норма споживання на одну особу в рік становить 161 кг овочів та баштанних, що свідчить про необхідність збільшення споживання овочевої продукції в Україні.

Сучасні умови функціонування структурних формувань овочевого підкомплексу характеризуються економічною нестабільністю, тиском монополістів-постачальників енергоресурсів, добрив, хімікатів, будматеріалів, сільськогосподарської техніки, комплектуючих. Кризові явища спостерігаються у системі фінансування та інвестицій. Економічні, агроекологічні та соціальні труднощі загострюють проблеми розширеного відтворення на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень. Наукові основи організації інтенсивного виробництва в АПК, у тому числі в овочевому підкомплексі, висвітлені в роботах відомих економістів: В.І. Благодатного, П.П. Борщевського, В.Г. В'юна, Л.О. Ганечка, З.І. Гризенькової, Є.О. Дайленка, В.І. Криворучка, В.В. Лазні, Ю.П. Лебединського, Л.О. Мармуль, К.К. Плешкова, В.Ю. Руденка, М.О. Скляревського, В.С. Уланчука, Д.Ф. Харківського, Є.А. Фірсова, Л.В. Федорової, І.І. Червена, А.І. Шумейка та ін.

Методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою досліджень є діалектичний метод пізнання, системний підхід і аналіз, фундаментальні положення економічної теорії та наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем ефективності виробництва овочів відкритого ґрунту.

Результати досліджень. Овочівництво ґрунтується на вирощуванні культур, розміщення яких зумовлюється природними і економічними умовами. Найвища концентрація посівних площ овочевих культур спостерігається в південних регіонах України, які мають найбільш сприятливі умови для розвитку овочівництва. Так, основна маса помідорів та ріпчастої цибулі надходить із Півдня: господарств АР Крим, Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей; капусти – із Львівської, Київської, Полтавської, Харківської областей тощо.

Продукція овочевих культур швидко псується, малотранспортабельна, і перевезення її на велику відстань економічно недоцільне. Ця особливість галузі вимагає концентрації виробництва овочів навколо промислових центрів і великих міст. Наприклад, у зоні Донбасу, навколо Києва, Харкова, Дніпропетровська, Одеси, Запоріжжя та інших міст майже всі господарства спеціалізуються на виробництві овочевої та іншої малотранспортабельної продукції (фрукти, ягоди).

Загальна площа посіву овочевих культур у всіх категоріях господарств України становила у 2008 р. 457,9 тис. га. Найбільші площі овочевих культур розміщені в Київській, Вінницькій, Херсонській та Харківській областях [1].

Αναλίζ δυναμίκης ποσίβνιχ πλοç τα βαλοβιχ ζβορίβ οβοçεβιχ κυλτορ σβιδçιτι προ ποστοποβε βιδ-νοβλениη çασκι çίεί γαλοζι у σίλςκογοσποδάρςκομυ βιροβνιçτιβι Уκράιη (ριç. 1).

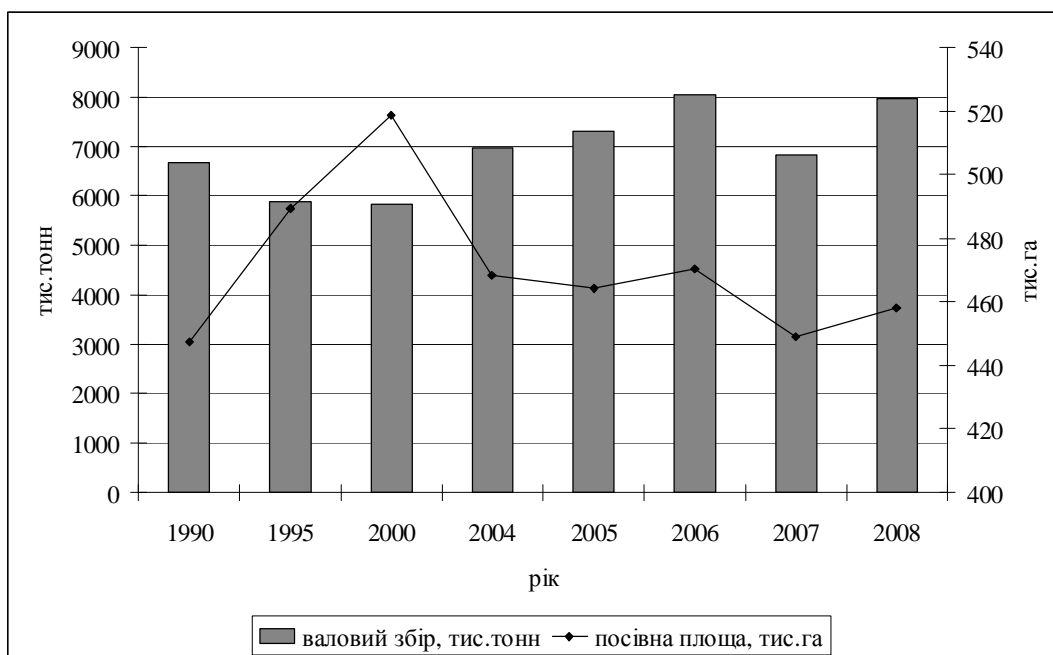

Рис. 1. Динаміка виробництва овочів відкритого ґрунту в Україні (всі категорії господарств)

За досліджуваний період з 1990 по 2008 рр. зберігається нестійка тенденція до зростання виробництва овочів відкритого ґрунту, незважаючи на зменшення площ їх посівів. Це можливо за збільшення урожайності овочевих культур, яка, за проведеними розрахунками, має тенденцію до зростання на 6,1964 ц з 1 га щорічно (рівняння лінії тренда $y = 6,1964x + 120,23$), що свідчить про подальшу інтенсифікацію галузі.

Разом з тим за останні роки відбулись значні зміни в структурі виробництва овочів відкритого ґрунту (табл. 1). Якщо у 1990 р. частка сільськогосподарських підприємств у питомій вазі виробництва овочів становила близько 3/4 від загального обсягу, то у 2003 р. – лише близько 14 %.

Таблиця 1

Питома вага категорій господарств у вирощуванні овочів, %

Рік	Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення
1990	73,7	26,3
1995	31,5	68,5
2000	19,7	80,3
2005	10,7	89,3
2008	13,9	86,1

Основна частина овочів вирощується господарствами населення, частка яких зросла до 86 %. Спеціалізовані овочеві підприємства втратили своє значення через ліквідацію системи гарантованих закупок та брак інфраструктури ринку. Присадибне овочівництво має деякі переваги, а саме: надомна праця як працездатних осіб, так і людей похилого віку. В цьому разі можна краще доглянути овочі, своєчасно вибірково зібрати врожай огірків, помідорів, перцю, кабачків, баклажанів.

Проте концентрація виробництва в господарствах населення супроводжується низьким рівнем механізації робочих процесів, погіршенням захисту рослин від шкідників і хвороб та невиконанням інших агротехнічних заходів. Виробництво тут ґрунтується на ручній праці, що призводить до зниження товарності та якості продукції і підвищення її собівартості. Затрати на виробництво овочів у господарствах населення в півтора-два рази вищі, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Така ситуація є тимчасовою, і викликана вона цілим комплексом соціально-економічних причин, а головну роль у майбутньому товарного виробництва овочів мають відігравати спеціалізовані сільськогосподарські підприємства [2, 3].

Результати ефективності від виробництва овочів відкритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області за 2001–2008 роки подані в табл. 2.

Таблиця 2

**Економічна ефективність виробництва овочів
у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області**

Показник	2002 рік	2004 рік	2006 рік	2008 рік
Рівень товарності, %	43,2	36,8	32,5	27,5
Виручка від реалізації, тис. грн	4449,2	3087,1	5936,5	21499,4
Прибуток +, (збиток -), тис. грн	695,1	374,8	-781,4	-465,5
Рівень рентабельності (збитковості), %	18,5	13,8	-11,6	-2,1

Аналізуючи дані табл. 2, можна зробити висновок, що в цілому по господарствах Черкаської області виробництво овочів до 2004 року було прибутковим, і рівень рентабельності овочів становив 13,8 %. Проте в 2005–2008 роках ця галузь стала збитковою. Збиток отримали 20 господарств із 43 (47 %), що займаються цим виробництвом.

Слід відзначити низький рівень товарності продукції овочівництва по області – 27,5 %, що пов'язано з незадовільним розвитком інфраструктури ринку овочів в регіоні. Аналогічна ситуація зберігається і в інших регіонах України.

На ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту значний вплив справляє ціна. Ціна 1 ц овочів залежить від таких факторів:

- 1) від цінової зони. Для капусти, моркви столової, цибулі, буряка столового в межах України може бути дві цінові зони, для огірків та помідорів – три; на часник, перець, кріп, зелений горошок, баклажани, кабачки, редьку та інші овочі встановлюється єдина ціна для всіх областей;
- 2) у кожній зоні ціни на один і той же продукт залежать від строків його реалізації. Наприклад, капуста, морква та буряк столовий на початку літа продаються за вищими цінами, ніж восени, тому що ці овочі можуть зберігатися тривалий час і споживатися у свіжому вигляді протягом цілого року. Ціни ж на свіжі огірки та помідори високі і на початку літа, і восени;
- 3) ціни на деякі види овочів залежать від сорту (на солодкі та напівгострі сорти цибулі ціни нижчі, ніж на гострі; ціна на 1 ц ярих форм часнику вища порівняно з озимими формами і т. д.);
- 4) ціни залежать від якості овочевої продукції;
- 5) канали реалізації продукції суттєво відрізняються між собою рівнем реалізаційної ціни.

Реалізація овочів, на відміну від іншої сільськогосподарської продукції, має низку особливостей, що виходять із споживчої вартості самого товару. Овочі як товар характеризуються тим, що їхні споживчі властивості зберігаються недовго.

За останні роки в Україні сталися значні зміни в торгівлі овочевою продукцією. Відміна державного замовлення та згортання роботи споживчої кооперації зумовили різке зменшення обсягів продажу й значні зміни каналів реалізації продукції. Зокрема, спостерігається стійка тенденція зменшення продажу овочів заготівельним організаціям та збільшується реалізація їх іншим споживачам (комерційним структурам), розширюються продаж на міських ринках і реалізація населенню як оплата праці.

Розглядаючи основні канали реалізації овочів сільськогосподарськими підприємствами, треба зазначити, що в 2007/2008 маркетинговому році із загального обсягу проданих овочів (430,5 тис. т) найбільшу частку реалізували комерційні структури (59,4 %), на міських ринках і через систему власних магазинів, ларків (29,8 %). Цей спосіб дає змогу вийти на прямий зв'язок "виробник – споживач" та отримати певний прибуток. Реалізація овочів заготівельним підприємствам (разом із переробними) становить 8,8 % загального обсягу реалізованих овочів. Виробникам через низькі закупівельні ціни і тривалий період оплати не вигідно збувати вирощену продукцію на переробку. Чимало вирощеної продукції не має збуту, згодовується худобі або псується, внаслідок чого сільськогосподарські підприємства зазнають збитків.

Аналізу виробництва овочів в Україні та підвищенню ефективності галузі овочівництва приділяється значна увага в економічній літературі. Це зумовлено різким скороченням обсягів виробництва овочів, що не задовольняє зростаючих потреб населення країни.

Вітчизняні вчені вважають, що роки перебудови, ринкова економіка, повне невтручання держави в справу галузі зумовили спад виробництва овочів, перетворивши країну в зону нестійкого становища з вітамінною продукцією. Диспаритет цін, галоупуюча інфляція, розвал системи держзакупівель, шоковий стан тепличного господарства, параліч консервної промисловості, припинення випуску спеціальної техніки, розвал насінництва боляче вдарили по галузі. В десятки разів скоротилося внесення добрив, що призвело до спаду урожайності.

Крім цього, зменшення внесення органічних і мінеральних добрив є однією з основних причин зниження урожайності. Так, за даними НДІ овочівництва і баштанництва, внесення 100 кг діючої речовини NPK забезпечує приріст урожаю столових буряків на 76 ц /га, капусти – 75, моркви – 37, помідорів – 32, огірків – 26, цибулі – 17 ц /га [4].

До основних причин зниження урожайності також віднесено: порушення технологій вирощування овочів; відсутність достатньої кількості засобів боротьби з хворобами та шкідниками овочевих культур; недостатня забезпеченість технікою і низький рівень механізації виробничих процесів на фоні високої трудомісткості вирощування та збирання овочів; незадовільний стан вітчизняної системи селекції і насінництва овочевих культур, висока вартість насіння і розсади; відсутність надійної системи збуту овочів.

Особливість вирощування овочевих культур така, що 70 % овочів надходить з поля протягом 2,5–3 місяців (липень–вересень). Обсяг продукції у цей період в 5–6 разів перевищує фізіологічну норму споживання. У цей період ускладнюється приймання овочів заготівельними і торговельними організаціями, знижується якість продукції, зростають витрати.

На погляд І.І. Червена та О.В. Доброзорової головним фактором зниження валових зборів овочів є важкий фінансово-економічний стан господарств, що їх виробляють. Це і спричиняє неспроможність господарств оновлювати машинно-тракторний парк, закуповувати необхідну кількість паливно-мастильних матеріалів, високоякісного насіння, сучасних мінеральних добрив та засобів захисту рослин від хвороб і шкідників.

Проте одним із вагомих чинників підвищення ефективності галузі овочівництва є її інтенсифікація. Для отримання високих результатів господарювання при виробництві овочів у господарствах з невеликими площами необхідно застосовувати високопродуктивні інтенсивні технології. Оскільки клімат переважної кількості областей, що спеціалізуються на вирощуванні овочів, є помірно континентальним з нестійким зволоженням, то одержання стабільних і високих врожаїв можливе лише за умов зрошення.

В практиці зрошуваного овочівництва застосовуються такі способи поливу: поверхневий, дощування та мікрозрошення (краплинне, підґрунтове, мікродощування). Кожен із цих способів має свої особливості щодо застосування. Проте досвід застосування різних способів поливу свідчить, що ефективність зрошуваного овочівництва зросла саме завдяки появі насамперед краплинного зрошення.

Завдяки нормованій подачі поливної води з розчиненими в ній поживними речовинами і мікроелементами безпосередньо в зону живлення кожної рослини відповідно до її біологічних потреб краплинне зрошення дає можливість в два і більше разів підвищити врожайність овочевих культур при одночасному поліпшенні їхньої якості.

На відміну від традиційних способів зрошення, коли зволожується вся площа, при краплинному способі поливу ґрунт зволожується у вигляді смуги. Розміри смуги зволоження (ширина і глибина) визначаються схемою висіву, водно-фізичними властивостями і передполивною вологістю ґрунту, розміщенням поливних трубопроводів відносно рядів рослин, фазою їх розвитку, величиною поливної норми тощо.

Висока ефективність краплинного зрошення сприяла тому, що за порівняно невеликий період (близько 30 років) значно розширився і видовий склад культур, які вирощуються з використанням цієї технології [6].

Вітчизняні вчені підраховали, що для інтенсивного ведення овочівництва у кожний гектар необхідно вкласти \$1–3 тис. (принаймні у перший рік, коли облаштовується система краплинного зрошення). Витрати варіюють залежно від виду культур, які вирощуються, площі, якості води, яка використовується для зрошення і т. ін. При вирощуванні рослин за допомогою краплинного зрошення вносяться потрібні поживні речовини в необхідній кількості і тоді, коли слід. Тож навіть при високих затратах рентабельність, наприклад, вирощування томатів становить не менше 20 %. Збільшення урожайності огірків і помідорів при краплинному зрошенні порівняно з дощуванням може досягти 4–5 разів. У Європі фермери вирощують огірків 140–160 т/га (6–9 см завдовжки), ми ж поки маємо у найкращі роки 20 т/га цих овочів. Урожаї овочевих культур у тих господарств, які вирішили використовувати системи краплинного зрошення, зросли у кілька разів (табл. 3): томатів – 80–120 т/га, цибулі – 60–120 т/га, перцю – 50–60 т/га, картоплі – до 40 т/га. При цьому також можливе одержання двох врожаїв з одного поля протягом року. Це дає змогу істотно знизити затрати на технологічне переобладнання та собівартість продукції, а отже, отримати додаткові прибутки.

Через те, використовуючи системи краплинного зрошення як елемент інтенсивної технології, можна істотно підвищити культуру землеробства та ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту фермерами.

Проте позитивний результат від впровадження краплинного зрошення може бути досягнутий тільки за суворого дотримання як технології самого краплинного зрошення, так і інших технологічних прийомів вирощування овочевих культур.

Таблиця 3

Підвищення врожайності культур при застосуванні краплинного зрошення порівняно з іншими способами поливання [7]

Культура	Урожайність, т/га			Прибавка урожаю при краплинному зрошенні, порівняно з:			
	краплинне зрошення	поверхнєве поливання	дощування	поверхневим поливанням		дощуванням	
				т/га	%	т/га	%
Помідори	121,0	47,4	51,1	73,6	155	69,9	137
Огірки	53,2	25,3	24,6	27,9	110	28,6	116
Цвітна капуста	28,9	17,0	17,2	11,9	70	11,7	68

Висновки. Шляхи підвищення ефективності овочівництва у кожному господарстві будуть різними, виходячи з конкретних умов. Так, в одних господарствах потрібно, в першу чергу, підвищити механізацію виробництва, у других – поліпшити комплектування та навчання кадрів, у третіх – удосконалити структуру посівних площ овочевих культур і т. д. Але є загально визнані шляхи підвищення ефективності виробництва овочів. Серед них можна виділити такі:

- 1) підвищення врожайності овочів;
- 2) зменшення втрат вирощених овочів на всіх стадіях від збирання до споживання (ці втрати становлять понад 30 % вирощеного врожаю);
- 3) зменшення в усіх господарствах питомої ваги нестандартної продукції.

З метою зменшення збитків і втрат овочевої продукції все більше господарств України будують консервні заводи або цехи і здійснюють переробку овочів на власних підприємствах. Переробка овочевої продукції безпосередньо в агрофірмах, агрокомбінатах і агропромислових об'єднаннях забезпечує не тільки економічний, але й соціальний ефект.

Підвищенню економічної ефективності овочівництва сприятиме: 1) впровадження інтенсивних технологій, які забезпечують механізацію виробничих процесів (обробітку ґрунту, сівби, збирання і післязбиральної обробки продукції); 2) проведення комплексу заходів із захисту рослин від шкідників і хвороб, боротьба з бур'янами; 3) використання високоврожайних і придатних для механізованого збирання сортів; 4) здійснення комплексу прийомів щодо формування заданого врожаю; 5) поглиблення господарської та внутрігосподарської спеціалізації; 6) раціональне поєднання овочівництва відкритого та закритого ґрунту; 7) прямі зв'язки господарств із заготівельниками; 8) орендні форми організації виробництва тощо.

Для підвищення врожайності овочевих культур велике значення мають сівозміни. За даними Інституту овочівництва і баштанництва УААН, тільки за рахунок розміщення овочевих культур по кращих попередниках урожайність томатів підвищується на 30–40 %, капусти – 20–59 %, моркви – 15–17 %, столових буряків – 26 %.

Таким чином, за рахунок підвищення урожайності овочевих культур, зменшення втрат овочів на всіх етапах їхнього виробництва та інших техніко-технологічних та організаційно-економічних заходів у господарствах можна здійснювати ефективне виробництво овочів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник "Сільське господарство України за 2008 рік" // Державний комітет статистики України / Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2009. – 332 с.
2. Гальчинська В.А. До питання стратегії розвитку овочівництва // Агроінком. – 2001. – № 8–12. – С. 12 – 13.
3. Кальченко С.В. Організація ефективного функціонування овочівництва в регіоні // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 68 – 72.
4. Макаренко П.М., Криворучко В.І. Агробізнес в овочепродуктовому підкомплексі України: Монографія. – К.: Нива, 1997. – 138 с.
5. Ромащенко М. Аграрні ефективності використання зрошуваних земель у процесі реформи // Екологічний вісник. – 2006. – № 2. – С. 6 – 8.
6. Сологуб Ю., Андрюшко А. Маленькі краплини – великий прибуток // Агроогляд. – 2003. – № 4.
7. Досвід виробництва та маркетингу овочів в Україні // Результати досліджень Проекту аграрного маркетингу за 2004–2005 рр. – 2006. – 384 с.